

B

BAVOROV / HELFENBURK

Ačkoli je Bavorov historicky starším sídlem, pomístní pivovarnictví mělo svůj prapůvod spíše na Helfenburku, hradě vystavěném severozápadně od tohoto jihočeského městečka, přesněji „na vrchu Malošíně“. Obě pivovarské lokality nejenže k sobě v podstatě přináležely, ale dokonce se vzájemně prostřídaly v nástupnictví svých pivovarských podniků. Jsou proto zařazeny pospolu, do jedné kapitoly.

Helfenburk, založený krátce po polovině 14. století Rožmberky, míval v minulosti pivovary ve skutečnosti dva. První – a založením starší – měl své uplatnění přímo v hradním areálu. Později byla jeho činnost přenesena do lépe položeného podhradí, kde se v roce 1553 hovoří o dokončení výstavby „nového pivovaru“. Oba pivovary (založené a vlastněné rodem Rožmberků) měly své zázemí ve dvoře Štětín, ležícím mezi Helfenburkem a Bavorovem. Zázemím rozumějme dodávky základních surovin potřebných k přípravě piva – chmele a především obilí (pšenice, ječmene). Štětín, dodnes existující, je zároveň jednou z nejstarších jihočeských hospodářských jednotek. Přes nespornou starobylost hrálo helfenburské pivovarnictví v dané oblasti roli víceméně epizodní, zatímco starý pivovar, funkční zřejmě od prvopočátku hradu, zanikl zřízením nového, který byl zrušen ještě před závěrem 16. století. Jeho produkci zastoupily výhodněji lokalizované pivovarské podniky rožmberského dominia. Byl mezi nimi i pivovar v Bavorově.

Umístění prvotního helfenburského pivovaru přímo v panském sídle mělo dějinnou logiku, avšak příliš poplatnou středověké potřebě skryt vše za hradby. Hrad sám byl zároveň i centrem správy panství, jež ve své době zahrnovalo přes dvacet vsí i s městečkem Bavorovem. Tato situace se však s příchodem renesance ukazovala jako jistým anachronismem. Od počátku 16. století význam Helfenburku s pozdně gotickým opevněním po stránce vojenské upadal a posádka se zmenšila. Úpadek pokračoval za posledních Rožmberků zvláště poté, když si Vi-

lém z Rožmberka nechal nedaleko odtud postavit renesanční zámeček Kratochvíli a úředníci spravující panství přesídlili do Netolic. Počáteční sláva helfenburského pivovarnictví zarůstala býlím podobně jako zanikající hrad, jenž se roku 1593 – při prodeji panství Petrem Vokem z Rožmberka městu Prachatice – připomínal už jako pustý. O faktu, že výbava původního helfenburského pivovaru nebyla ledajaká a podnik měl jistou úroveň, svědčí dobový záznam datovaný rokem 1452 a popisující jeho zařízení slovy *pánev celá měděná (opravovaná), kád miešni (starší), dvě kádi miešni (dobré), dvě kádi mlatné, jedno cedídlo, dvoje necky, ježto od pivy bývají*.

Zatímco určení místa staršího helfenburského pivovaru je spíše hypotetické (obecně se má za to, že se nacházel buď ve spodní části hradu, při vstupu do něj, kde se též popisovala cisterna zachycující dešťovou vodu, nebo v budově „neznámého účelu“ při západní straně hradního paláce, pod nímž byly i hluboké sklepy), umístění druhého pivovaru nám poměrně přesně svým zápisem předestřel Augustin Sedláček, autor *Hradů, zámků a tvrzí Království českého*. Jen pro ujasnění situace citujeme: *... na Mlaka nahoru cesta ... chalupy, jež stávaly pod hradem ... za tím, ale vlevo kousek od cesty, uvidíme močál, jest to však nádržka zanesená a živou vodou sycená, z níž se ... vařilo pivo Helfenburské; neb tu někde stávaly ... potom vedlé něho pivovár, jichž známky snad by se po bedlivém ohledání našly*. Jak vidno, už za časů páně Sedláčkových, koncem 19. století, nezbyvalo ze spodního helfenburského pivovaru nic jiného než močálovitý mokřad. Dnes tu už nenajdeme vůbec nic, jen stromoví a keře milosrdně skrývající a zamlčující dávnou minulost. Ani památky po pivovaru, dvoře při něm a chmelnici, která tu též měla v době činnosti pivovarského provozu být. Dnes by se tu člověk až „ubloudil“ v křoví a marasmu. A tak po- nechme Helfenburk turistům a vraťme se s pokorou sobě vlastní do lůna civilizace, kterou nám v dané oblasti a měrou věru hojnou dopřává Bavorov.

Městečko nedaleko Vodňan, jak ostatně už ze školních zpěvníčků známe skrze lidový popěvek, jménem napovídá, že

bylo založeno přispěním ve své době významného velmože Bavora, přesněji Bavora III. ze Strakonice, mimo jiné královského purkrabího na Zvíkově a věrného služebníka jak posledních Přemyslovců, tak krále Jana Lucemburského. Kdy město Bavorov přesně vzniklo, není známo, ale již k roku 1309 se váže zmínka o tom, že *Bavorovští nemusí odvádět clo ... v Netolicích ... pro klášter ve Zlaté Koruně*. Jednalo se nepochybně o určitou výsadu podporující rozvoj právě zakládané osady. Bavor III. se pak, v roce 1315, podepisuje sám co „z Bavorova“. Je tím i zřejmé, že velmož se v jím založeném městě i usadil a nechal tu vystavět zároveň svůj hrad. První zmínka o hradu Bavorově a sídelním celku však pochází až z roku 1334, kdy zboží zahrnující hrad, městečko a 23 vesnic převzal do dědičného držení od krále Jana, jenž se vzdal odúmrtního práva po Bavorově smrti, Petr z Rožmberka. Ten byl o dvacet let později – spolu s bratry Joštem, Oldřichem a Janem – hlavním iniciátorem výstavby hradu Helfenburk. Nový hrad se záhy stal správním centrem panství a význam Bavorova se zdál být podružný.

Zdál, ale nebyl. Rožmberkové vedli Bavorov jako tržní ves a v roce 1361 pro ni vymohli právo královské. Zanedlouho se Bavorov připomíná jako městečko řídicí se právem královského města Písku. Podstatnější pro nás je ale fakt, že už roku 1355, v době založení Helfenburku, vznikla v Bavorově sladovna, se vši pravděpodobností pracující pro hradní pivovar. Natolik včasná funkce sladovny nepřímou poukazuje na souběžnou činnost helfenburského pivovarského provozu.

Příklon Bavorova k převzetí pivovarského činění nastal až nástupnictvím Viléma z Rožmberka na post vladaře roduvého domu. Už v roce 1566 byl založen vrchnostenský pivovar Rožmberků v nedalekých Netolicích, u jehož zrodu nestál nikdo jiný než začínající adept rožmberských služeb a později proslavený Jakub Krčín z Jelčan. Má se též za to, že budoucí regent stál i u vzniku pivovaru v Bavorově, jenž byl zřízen kolem roku 1570. Při zmínce o něm se však musíme vrátit o sto padesát let zpátky. Roku 1420, při tažení na Prachatice, vypálili Bavorov husité a kromě značných škod

BAVOROV / HELFENBURK

Bavorov, pivovar ze severovýchodního pohledu (foto autora, 1997).

Bavorov, kamenná kašna ve dvoře panského pivovaru (foto autora, 1997).

ve městečku ohni podlehl i starý bavorovský hrad. Nebyl již obnoven, ale jako náhradu za něj vystavěli Rožmberkové v severozápadním cípu rynku zprvu provizorní dům pro panské úředníky. Shodou okolností zadní prostor za domem zaujímal už dříve činná sladovna, k níž byl v poslední třetině 16. století připojen i rožmberský pivovar. Východně od městečka, pod „Horami“ a za říčkou Blanící, byly založeny dvě chmelnice a obilí pro nový pivovarský podnik dodávaly panské dvory – mezi nimi i již zmíněný Štětín. Bavorovský pivovar byl již z počátku výkonnější, lépe zařízený a na svého předchůdce pod Helfenburkem dal brzo zapomenout, i když je možné, že ještě nějakou dobu pracovaly oba pivovary společně.

Činnost bavorovského pivovaru byla ryze panskou záležitostí. O své se však hlásila i místní obec. Městečko zůstávalo po všechen čas poddanským, a ač vrchnost projevovala svou blahosklonnost udělováním různých práv a privilegií, výsady vlastních várek se od Rožmberků Bavorov nedočkal. Roku 1593 převzalo bavorovské zboží (stále vedené jako „helfenburské“) město Prachatice. Snad z příslušnosti ke stejnému stavu či pro „krásné oči pánů radních“ se v roce 1601 bavorovští měšťané dočkali a se svolením Prachatic mohli *sobě činit várek piva bílého i červeného*. Výsada byla stvrzena o šest let později s tím, že Bavorovští mohli k várkám používat i oves. Zda obec provozovala vlastní pivovar, však není známo a nezdá se to ani pravděpodobné. K várkám byl nejspíše využíván panský pivovar – v době příslušnosti Bavorova k Prachaticím vlastně taktéž „obecní“.

„Dvojvárečství“ skončilo v Bavorově poměrně záhy a jako na celou zemi i na Bavorov tvrdě dolehly neblahé doby pokusu českých stavů a měšťanstva zvrátit u nás habsburské poručení. Prachatičtí, též zapojení do povstání, byli stíženi pobělohorskými konfiskacemi a kromě jiných statků přišli i o Bavorov. Zboží roku 1620 převzal Jan Oldřich z Eggenberka – i s pivovarem, sloužícím již ale výhradně pro něj jako novou bavorovskou vrchnost.

Obec o těžce nabyté právo vařit pivo bojovala ještě dalších šest let, ale roku 1626, kdy byl Bavorov již spojen s českokrumlovským panstvím, Eggenberkové marně snažení bavorovských měšťanů rázně utali a na příští půlstoletí si zajistili místní pivní hegemonii. Po mnohých peripetiích se bavorovská obec svých várek nakonec dočkala, ale až roku 1676, navíc za poplatek vrchnosti a bez možnosti zřízení vlastního pivovaru. Obecní várky se vykonávaly v panském pivovaře.

Pivovar v Bavorově byl činný – s určitými přestávkami – až do druhé poloviny 19. století. Jednou z těchto „přestávek“ bylo i období kolem poloviny století osmnáctého, když tehdy zpracovávaný tereziánský katastr činnost bavorovského pivovaru vůbec nezaznamenává. Již předtím, od roku 1719, byli vlastníky pivovaru (zároveň i posledními) Schwarzenberkové, kteří postupně stagující a dále se nerozvíjející podnik uváděli ve výčtu svých pivovarů ještě k roku 1860. Jeho existence se však v téže době – po třisetletém trvání (k tomuto číslu je ale dobré připomenout předchozí dvoustoletí pivovarnické činnosti na Helfenburku) – s jistotou až matematickou pomalu uzavírala. Pivovar krátce před rokem

1870 s definitivou zanikl, když jeho funkci převzal tou dobou přestavovaný a rozšiřovaný jiný schwarzenberský pivovarský podnik, a to v Petrově Dvoře u Netolic. Ostatně, v Bavorově svařované množství piva bylo snadno zastupitelné – přibližných 2 000 hektolitřů piva ročního výstavu nebylo pro zbylé okolní pivovary knížecích pánů těžké nahradit i přesto, že ve stejném období se osudově naplnily roky činnosti i jiného blízkého schwarzenberského pivovaru v Libějovicích u Chelčic.

Na rozdíl od řady jiných schwarzenberských pivovarů, které neprošly sítím požadované efektivity a po svém zrušení skončily jako sklady a stáčírny knížecích piv buď z Protivína, Třeboně či Českého Krumlova, bavorovský si marku uznávanosti časem dokonce vylepšil. Zaniklý pivovar byl v krátké době upraven na mlékárnu s přidruženou výrobou sýra, jenž prezentovaný jako „knížecí“ produkt si záhy vydobyl nové místo na slunci. Bavorovské sýry se staly ozdobou stolů labužníků a vozily se pryč až do Vídně. Inu, prapodivné osudy předurčily Bavorovu pivovarské sudičky...

Dnes není po sýrárně ani vidu ani slechu. Vznikem samostatného státu došlo i na věhlasné a všeobecně uznávané schwarzenberské hospodářství. Jeho redukcí a okleštěním obyčtových možností vlivem prvorepublikové pozemkové reformy bavorovská sýrárna s mlékárnou zanikly a budovy starého pivovaru, bez patřičného využití, se postupem let dostaly až do stavu, ve kterém se nacházejí nyní. Nutno předeslat, nic moc. Z objektů se vytratily dílny i skladové hospodářství a jejich opuštěnost bije do očí.

Kapitola o „Bavorově“ (jak jsou Jiho-

češi zvyklí městečku dodnes říkat) je u konce. K pivovaru uvedme jen nezbytný popis. Věkem omšelý Panský dům svou načervenalou omítkou nepřehlédnutelně dominuje bavorovskému náměstí. V domě dodnes existuje hospoda, která tu bývala snad odjakživa a její sklepy dozajista pamatují ještě místní pivo. Na ni od západní strany šikmo navazuje přízemní dům čp. 114, v podstatě úvodní část bavorovského pivovaru, který dále pokračuje do ohybu dnešní ulice Dr. Františka Mrázka, probíhající kolem kostela Nanebevzetí Panny Marie s farní zahradou ohraničenou kamennou zdí s krásně zachovaným lomeným obloukem gotického portálu. Ulice se k severu zalamuje a pravouhelnému zabočení se podřídili i stavitelé pivovaru, kteří jeho dvojkřídlý trakt velmi malebně a nadvrákrát, tupouhře, převedli do hlavního křídla objektu čelem obráceného do Panské ulice, jež ústí zpět na náměstí a znovu u Panského domu – tentokrát na opačné straně, než je úvodní dům čp. 114. Tímto popisem jsme obsáhli kompletní pivovarský areál, který je nepravidelného, lichoběžníkovitého tvaru. Prostor mezi Panským domem a pivovarem vyplňuje zahrada a dvůr, jenž je v místě spojení obou pivovarských traktů pravouhře vymezen. Poblíž setkání pivovarských křídel se dochovala kamenná kašna – bohužel, bez obvyklého vročení. Přesto však je jasné, že pochází z doby založení pivovaru a voda do ní byla přiváděna z malé vodní nádrže, rybníčku, který se kdysi nalézal na volném prostranství severně nad pivovarem. Prostranství (dnes parčík) zůstalo, ale po rybníčku už není ani stopy. Ten sám byl jen záchytným, když voda byla do pivovaru, potažmo města, vedena ze strání pod Mazným vrchem. Už vedení vody zdůrazňuje význam pivovaru vůči Bavorovu – ve vodoteči „první v řadě“. Vodovod byl nepochybně dílem Krčínovým a jeho zřízení je dalším potvrzením účastenství budoucího správce rožmberských dominií zde, v Bavorově.

Objekty pivovaru jsou přízemní a ve stavebním podání velmi rustikální. Založeny „od kamene“ se sedlovou střechou „krytou cihlou“, jak by se dalo dobově říci. Vnější podoba pivovaru byla po staletí neměnná, což jen poukazuje na jeho starobylost. Interiér budovy (míněno hlavní křídlo na severní straně) je podélně dělen středovým sloupovím, dochovaným jen náznakově vzhledem k pozdějšímu přepažení vnitřních prostor a přezdění. I tak jsou patrné renesanční kří-

žové klenby, občas zvýrazněné typickými „hřebínky“. Vlastní klenutí pak je cihelné. Jednotlivé vnitřní provozní celky bývalého pivovaru už jsou nečitelné – objekt zde byl vícekrát stavebně upravován, na rozdíl od exteriéru. S trochou obdivu lze poukázat na dosud fragmentárně uchované vykachličkování některých místností, poukazující ale už na mlékárenský provoz.

Zvláštní nejistotou jsou sklepy, které prý kdysi bývaly přímo pod pivovarem. Zdá se, že na ně upozorňuje zevní a ze země vystupující, avšak již dávno zazděný průchod vedený z ulice Dr. Františka Mrázka. Sklepy jsou nepochybně zaniklé, ale ne možná zcela a všechny. Naproti pivovaru stojí objekt čp. 370 (jinak součást původního panského hospodářského dvora a stejně jako pivovar pocházející z dob ještě rožmberských) jeví nepochybné znaky hlubokého podsklepení. V obloukovitém zakončení průjezdu do dvora je sice poměrně pozdní letopočet 1850, ale nenechme se mýlit. Schwarzenberský znak u vročení znamená, že stavebník se tu něčím chlubil. Třeba zřízením nových pivovarských sklepů datovaných do dob, kdy v podstatě všechny knížecí pivovary rodu – velké i malé – rychle přecházely na modernější technologii v přípravě piva – metodu spodního kvašení – a sklepy bývaly sice stranou od pivovaru, ale v jeho přímém dosahu a navíc propojeny s původními...

I Bavorov tak skrývá mnoho tajemství, určitě i překvapení a do budoucna se jedná o místo podrobnějšího průzkumu. A navíc – zdejší pivovar, přestože se zvláště v posledních letech mění pozvolna v ruinu, by jistě stál za opravu a hodnotné využití. Ještě mají Bavorovští čas.

BECHYNĚ

Skalnatá ostrožna vysoko nad soutokem Lužnice s říčkou Smutnou lákala k osídlení už ve starověku a vskutku zde archeologický průzkum pradávne hradiště naznačil. Místo, lidmi obývané v nepřerušované linii po staletí, později využil i přemyslovský stát a jako vyvrcholení zde byl Přemyslem Otakarem II. vystavěn kamenný hrad – klasicky jako protiváha rostoucí moci Rožmberků, pocházejícím z původnějších Vítkovců. Území kolem Bechyně pak náleželo pražským biskupům, když následně přešlo zčásti též pod královskou komoru. Kolem roku 1323 nechal Jan Lucemburský na návrší mírně se snižujícím ke staršímu hradu

vysadit město, nazvané stejně jako jeho opěrný celek – Bechyně. S tímto datem jsou spjaty i počátky bechyňského pivovarnictví, sice přímo nedoloženého, nicméně více než zřejmého.

Na sklonku svého života i slávy přenechal tentýž Jan Bechyni Šternberkům, z nichž již první, Štěpán, připojil ke svému jménu i druhý přídomek – „z Bechyně“. V držení šlechtických vlastníků byla pak Bechyně po celý zbytek feudálního období a knížaty z Paaru přešla až do 20. století. Za panské správy se zde pivo vařovalo již stoprocentně, a pivovarství se tu rozvíjelo ve dvou základních liniích – městské (obecní) a později i vrchnostenské.

Krátce před vypuknutím husitských válek získala město s hradem následná oběť onoho rozporuplného období, Jindřich Lefl z Lažan, zakladatel rodu místo i jmenně potvrzovaného – Bechyňů z Lažan, původem ze Slezska a s erbem, na němž jsou tři červení kapři pod sebou ve stříbrném poli. Z nich pak Jan Bechyně dal měšťanům četná práva, z nichž za důležité považujeme zejména povolení pivních várek. Co dříve jen předpokládáme, bylo rokem 1444 písemně stvrzeno. Bechyňskou pivovarnickou složku tak otevřela městská obec, která její listy nashromáždila téměř 600 let. Prvotní várky probíhaly bezpochyby po domech, když jednotlivý pivovar není ve starších dobách nikde uváděn.

Páni z Lažan Bechyni ztratili a od roku 1477 drželi město s hradem opět Šternberkové, kteří váhu své moci upevnili stvrzením starých práv, včetně várečného. Za nich byla šlechtě královským majestátem (tzv. svatováclavskou smlouvou z roku 1517) povolena pivovarnická činnost, ale zdali ji bechyňští Šternberkové patričně využili, není zcela zřejmé. K rozhodné změně pak došlo v roce 1528, kdy část Bechyně a zdejšího panství získal Kryštof ze Švamberka, bytostí hospodář a z historie známý co „stavitel pivovarů“. Je tak nade vší pochybnost, že nový pán na Bechyni (jenž posléze získal celé zboží), pokud vrchnostenský pivovar sám nezřídil, jistě o něm přemýšlel.

Za Švamberků se doposud ryze středověká Bechyně rychle stávala renesančním městem žijícím stavebním ruchem. Novodobých úprav se dočkal i hrad, již přestavěný na zámek a tím kvalitativně zhodnocený. V bývalém předhradí vznikla řada objektů (mimo jiné tzv. Hozlaurovský dům) s možným panským pivovarem, pro jehož umístění bylo využito pů-